

Směry dalšího vývoje školní psychologie

Prof. PhDr. Jiří Mareš, CSc.

Budoucí vývoj školní psychologie se snáze načrtává v národním měřítku než v rámci světadílů či v celosvětovém měřítku; snáze se načrtává ve vyspělých zemích, než v zemích, které teprve překonávají důsledky nedemokratického vývoje. Přesto existují pokusy, jak metodologicky uchopit složité téma, které zní: možné vývojové směry školní psychologie a možné determinanty tohoto vývoje. Studií na dané téma již bylo publikováno několik, především v časopisech *Journal of School Psychology*, *School Psychology Review*, *School Psychology Quarterly* v letech 1994-1995. Další výklad je založen na volném překladu novější přehledové studie v dané oblasti – studie T. Oaklanda a J. Cunninghamové (1999).

Možné přístupy

Pokud chceme porozumět možným vývojovým směrům školní psychologie, můžeme vyjít ze dvou základních vývojových modelů:

1. lineárních (tj. jednosměrných modelů, které se pokoušejí pomocí několika faktorů stanovit vývojové etapy, vývojová stádia oboru);
2. nelineárních (tj. kontextových, které se pokoušejí postihnout nestejnou vývojovou rychlost, vliv celé hierarchie faktorů působících jako složitý systém).

Každý z těchto přístupů má své přednosti a své slabiny. Zdá se však, že blíže k realitě mají modely kontextové.

Podívejme se na ukázky obou modelů. Pro každý z nich zvolíme dvě ukázky. Z lineárních modelů to bude Catterallův čtyřúrovňový model a Ogilvova analýza vývojových trendů. Z nelineárních modelů ukážeme kontextový model Fagana a transakčně-kontextový, dialektický model Altmana.

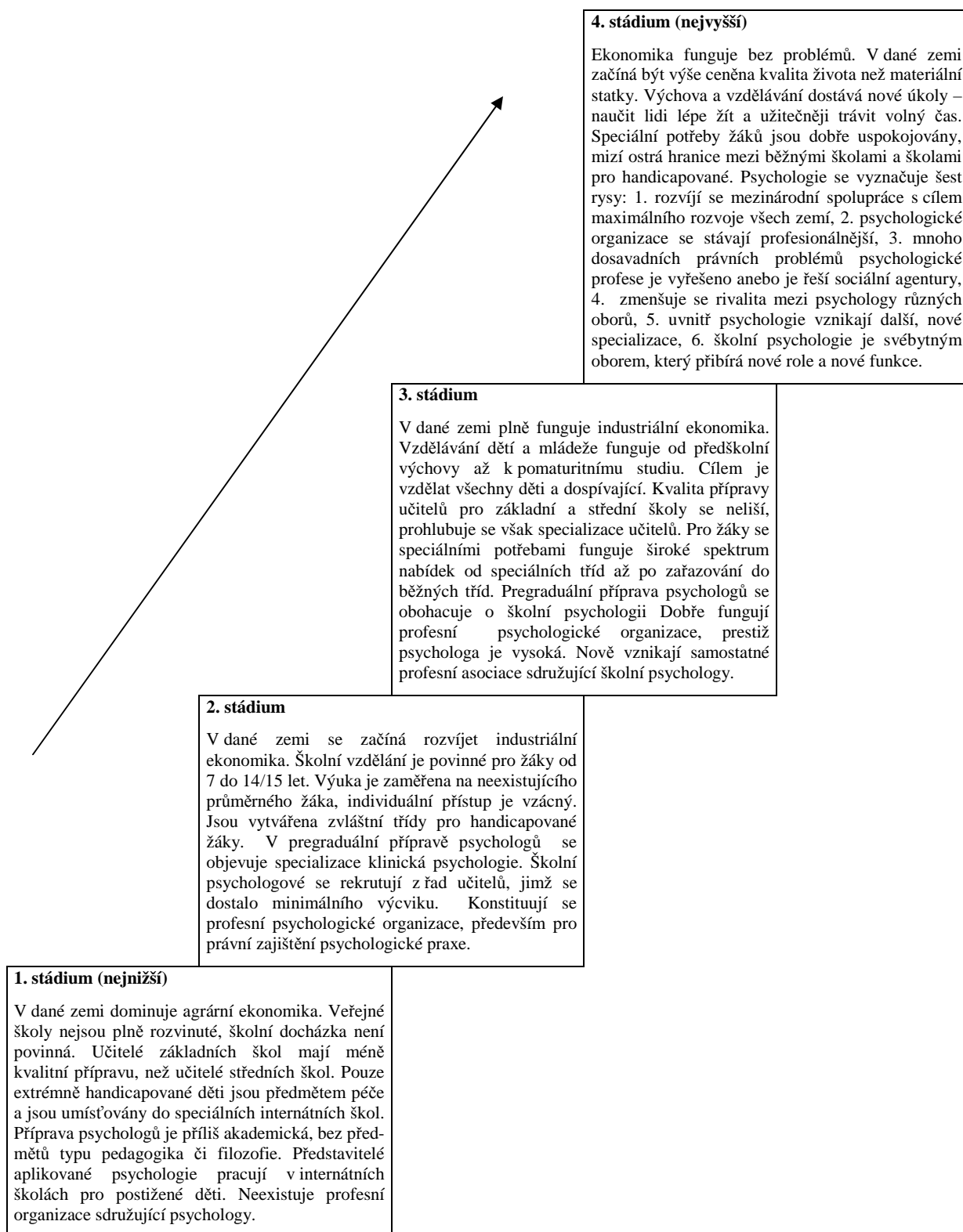
Lineární modely vývoje

Catterallův čtyřúrovňový model. Historicky nejstarší je lineární model C.D. Catteralla, který byl zveřejněn v třídílné publikaci *Psychology in the Schools in International Perspective* (1977, 1978, 1979).

Předpokládá, že vývoj školní psychologie výrazně ovlivňují čtyři faktory. Jsou to: 1. dosažená úroveň ekonomického vývoje dané země, 2. koncepce školství uplatňovaná v dané zemi, 3. koncepce péče o děti se speciálními potřebami (handicapované, talentované), 4. úroveň rozvoje psychologických oborů v dané zemi a existence psychologických profesních organizací. Dále předpokládá, že školní psychologie v jednotlivých zemích prochází určitými vývojovými stádii, přičemž postupuje od nižších úrovní k vyšším. Tento vývoj je pozvolný a směřuje k předem určeným cílům. Dynamika vývoje závisí především na zlepšování každého ze čtyř výše uvedených faktorů. Kromě toho jsou podle autora ve hře ještě specifické sociální, kulturní, geografické a jazykové faktory (hlavně ty, které vyvěrají z evropské tradice).

Stručný přehled vývojových stádií přináší tab.1.

Tab.1 Vývojová stádia školní psychologie podle Catteralla

Přednosti Catterallova modelu spočívají v tom, že uvedl do vztahu vývoj školní psychologie s vývojem ekonomiky. Stav ekonomiky usnadňuje nebo komplikuje rozvoj školství i služeb. Ukázal na vazby mezi koncepcí školství v dané zemi, zájmem společnosti o individualizaci výchovy a vzdělávání všech dětí (včetně handicapovaných) a rozvojem psychologických služeb škole.

Slabiny Catterallova modelu jsou v tom, že pokrok je postupný, jednosměrný, nezvratný. Ignoruje nestejnou vývoje v různých zemích, projevy regrese. Je příliš deterministický a změny přisuzuje několika málo vnějším faktorům. Nefunguje všude tam, kde dochází k rychlým ekonomickým a sociálním změnám, kde se mění politické režimy. Nestací, protože nebere v úvahu pravděpodobnostní a mnohsměrný ráz změn ve společnosti, změn, které ovlivňují také psychologické služby. Proměny školní psychologie přece mohou být paradoxní nebo mohou nastat oklikou (proměna role školního psychologa z role rigidní v difuzní; „vynoření se“ školního psychologa na veřejnost, neboť byl do určité doby „skryt“ pod jiným pracovním zařazením). Model je také poznamenán historicky vzniklým předpokladem, že hlavním úkolem školního psychologa je pomáhat dítěti jako jednotlivci.

Ogilvova analýza vývojových trendů je druhým lineárním modelem. V r. 1982 publikoval J. Ogilvy prognózu vývoje školní psychologie v osmdesátých letech 20. století. Svou analýzu postavil na datech o geopolitických, ekonomických a sociálních trendech změn jak ve světě, tak ve Spojených státech amerických. Jeho pohled nebyl příliš optimistický. Předpokládal, že bude dominovat nátlak, nedodržování dohod, rozrůžňování společnosti, bude stoupat složitost problémů. To povede buď k posílení politického a sociálního konzervatismu anebo k prohlubování sporů, odstředivým tendencím, konfliktům uvnitř společnosti i k mezinárodním sporům. To by mohlo vyvolat protitlak, riziko nástupu velmi autoritativní vlády, čímž by se zvýšila pravděpodobnost válečného konfliktu.

Hlavní důsledky naznačených širších trendů pro vývoj americké školní psychologie spatřoval autor v problémech typu: snižování státních dotací na rozvoj školství a vzdělávání populace, odmítání odpovědnosti státu za stav vzdělanosti; vzrůstající požadavky na fungování vhodných služeb pro multietnickou populaci vyznačující se speciálními potřebami. Určitý pokrok během 80. let očekával primárně od narůstání veřejných zájmů, od rozvoje veřejné politiky, která se bude snažit stabilizovat společnost, snižovat riziko dezintegrace kultury, vzdělání apod.

Předností Ogilvovy analýzy byla snaha opírat se o soubory oficiálních a relativně objektivní dat a z nich odvodit doložitelné vývojové trendy. Autorův pesimismus o budoucnosti školní psychologie byl na místě za předpokladu, že by se nezměnily odstředivé tendence a přetrvala nedůvěra veřejnosti ve snahu vlády zlepšit situaci ve školství. Konečně ani podíl školní psychologie na reformě amerického školství v polovině osmdesátých let nebyl výrazný, protože chyběl konsensus psychologů při identifikaci hlavních problémů, chyběla výzkumná základna a navrhovaná řešení byla vágní.

Slabiny Ogilvovy analýzy jsou mnohé. Trendy staví na přehnaných generalizacích. Autor přeceňuje působení velkých faktorů i působení vlivu individuálních faktorů, především jednotlivců-politiků. Předpovídané změny školní psychologie jsou viděny jako důsledek vlivů, působících jen zvenčí, které vtěsňávají celé oblasti školství, kultury a psychologie do velmi úzkého manévrovacího prostoru.

Nelineární modely vývoje

Faganova kontextová analýza dilematu školní psychologie je prvním příkladem kontextového modelu. Autor jej publikoval v roce 1986 (Fagan, 1986). Uvažuje komplex vzájemně působících proměnných typu: akreditace programů školní psychologie, udílení kvalifikačního osvědčení pro výkon povolání, vnímání potřeby výcviku ze strany studentů psychologie, vnímání potřeby psychologických služeb veřejností, rozvoj pedagogiky a školství, rozvoj psychologie samotné.

Dilema školní psychologie je problém, na jehož existenci upozornili v letech 1979-1985 autoři Bardon, Brown, Hyman, Philips, Trachtman. Jde o dilema vyplývající z dvojího pojetí standardů: jeden typ standardů prosazují ti, kdož akreditují na vysokých školách pregraduální studijní programy školní psychologie a postgraduální doktorské programy školní psychologie (akcentují akademická kritéria), zatímco druhý typ standardů prosazují ti, kdo udílejí osvědčení pro výkon povolání školního psychologa (akcentují praktická kritéria).¹

Altmanův transakčně-kontextový a dialektický model vývoje školní psychologie je druhým příkladem kontextového modelu. Autor jej publikoval v roce 1987 (Altman, 1987). Model zahrnuje dvě hlavní dimenze kohezi (jednotu, afiliaci, dostředivé tendence) a nezávislost (nejednotnost, roztržštěnost, odstředivé tendence). Jsou reprezentovány dvěma osami: od extrémní jednoty k extrémní roztržštěnosti uvnitř profese (osa y), od extrémní jednoty k extrémní roztržštěnosti vně profese (osa x). Jednotlivé kvadranty zachycují různé stupně dostředivosti a odstředivosti ve vývoji psychologie od roku 1900 do současnosti.

Podrobnosti přináší obr.1.

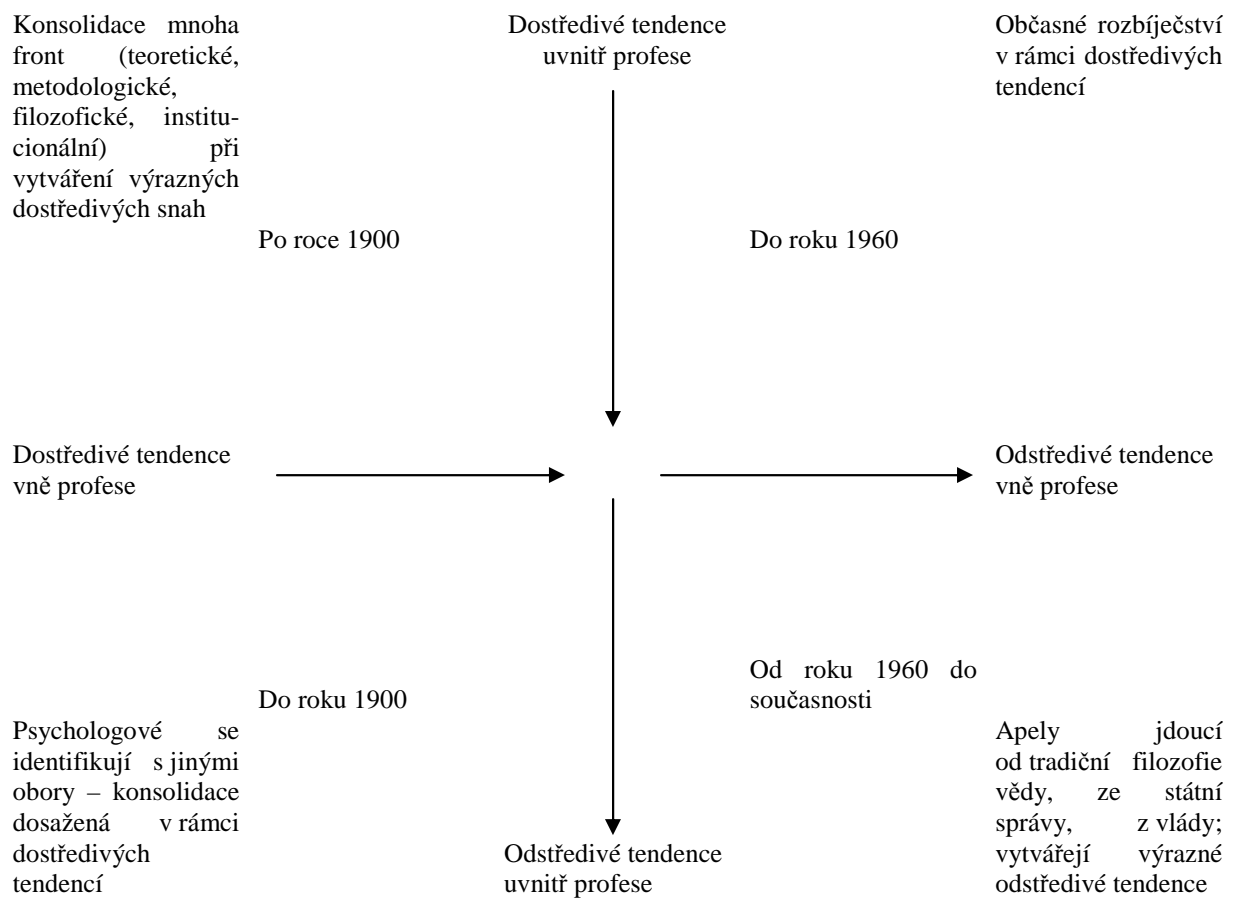
Pro nás – na rozdíl od amerických čtenářů – autorova terminologie navozuje svébytné reminiscence. V názvu modelu totiž figuruje označení dialektický model a Altman důsledně pracuje s charakteristikami typu *dialektická protikladnost* a *dialektická komplementarita*.

Předstí modelu může být, že se snaží postihnout dynamiku změn. Vývoj psychologických oborů chápe jako sled svébytných historických událostí a dokáže identifikovat nejen jednotlivé sociální, školské, pedagogické a psychologické faktory, ale také jejich vzájemné vztahy. Vybrat z nich ty, které jsou důležité pro etablování psychologie jako profese i jako vědního oboru.

Slabinou modelu je, že je příliš obecný a obtížně ověřitelný. Těžko může být aplikovatelný na dílčí psychologické obory, včetně školní psychologie.

¹ Jde o podobný rozpor jako v České republice mezi akreditací pregraduálních stomatologických studijních programů Akreditační komisí, postgraduální atestací ze stomatologie udělovanou Institutem pro postgraduální vzdělávání ve zdravotnictví na jedné straně a licencí k výkonu povolání privátního stomatologa udělovanou Českou stomatologickou komorou na straně druhé.

Obr. 1 Altmanův model vývojových tendencí americké psychologie

Právě popsaný model se dá v některých složkách rozvést ještě podrobněji. Altman nabízí detailnější pohled např. na dostředivé tendence v psychologii, sociální politice a vzdělávání. Viz tab. 2.

Tab. Intraprofesní dostředivé a odstředivé tendence (modifikovaně podle Oakland, Cunninghamová, 1999, s.44)

Dostředivé tendence působící uvnitř profese
Konsolidace mnoha front (teoretické, metodologické, filozofické, institucionální) Sjednocování národních odborných společností Akreditace studijních oborů a definování profesních standardů Potřeba prezentovat navenek jednotný postoj Akcent na všeobecné vzdělání a základní učivo Akcent na to, co je společné, odklon od přílišného specializování Psychologové se snadněji identifikují s oborem jako celkem
Odstředivé tendence v sociálně politickém kontextu
Vytváření stále nových a nových specializací Ztráta společných ideálů Vzrůstající role dílčích zájmových skupin Snižování finanční podpory Rozrůžňování podmínek pro pregraduální a postgraduální přípravu odborníků

<p>Separování se institucí, které zajišťují odborné vzdělání Příklon k novým typům primárních referenčních skupin</p>
<p>tendence ve vzdělávání Prohlubování roztržky mezi školní (akademickou) a profesní částí oboru Vznik interdisciplinárně koncipovaných odborných společností (např. neurověd) Odklon od některých psychologických teorií, metod, tradičních hodnot oboru Uplatňování transdisciplinárního přístupu Apely jdoucí od tradiční filozofie vědy, od státní správy, od vládních orgánů Existence větších a obecněji koncipovaných odborných společností (např. American Psychological Association) Pokles zájmu o regionální odborné společnosti Nově vznikající profesionální aktivity v mnoha oblastech praktické psychologie Nedostatek osob s postgraduálním vzděláním</p>

Oakland a Cunninghamová (1999, s.46-48) shrnují některé zdroje napětí, jež mohou ovlivnit další vývoj školní psychologie. Jsou jimi:

- jednota versus pluralita při přípravě na povolání a při výkonu povolání
- zkrácenost versus úplnost profesní přípravy (kombinovaná versus prezenční forma studia)
- důkladnost versus ekonomičnost poskytovaných služeb (kvalita práce versus kvantita klientů)
- služby požadované versus služby možné (požadavky škol a rodičů versus možnosti školních psychologů)
- řešení vzniklých problémů versus prevence problémů
- služby poskytované běžným dětem versus služby poskytované dětem se speciálními potřebami
- tradiční aktivity versus nové aktivity

Z výše uvedeného přehledu je zřejmé, že úvahy o budoucnosti oboru mohou být zajímavé, metodologicky obtížně uchopitelné, avšak důležité jak pro přípravu budoucích psychologů, tak pro školní psychology v praxi.

Literatura

- Altman, I.: Centripetal and Centrifugal Trends in Psychology. *American Psychologist*, 42, 1987, 1058-1069.
- Catterall, C.D.(Ed.): *Psychology in the Schools in International Perspective*. Vol.1-3. Columbus, International School Psychology Steering Committee 1979, 1978, 1979.
- Fagan, T.K.: School Psychology's Dilemma: Reappraising Solutions and Directing Attention to the Future. *American Psychologist*, 41, 1986, 851-861.
- Oakland, T., Cunningham, J.: The Futures of School Psychology – Conceptual Models for Its Development and Examples of Their Applications. In: Reynolds, C.R., Gutkin, T.B. (Eds.) *Handbook of School Psychology*. New York, Wiley and Sons 1999, 1200 s. ISBN 0-471-12205-X.
- Ogilvy, J.: The Forces Shaping the 1980s. *School Psychology Review*, 11, 1982, 112-126.